

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ**

**М.Х. ДУЛАТИ АТЫНДАҒЫ
ТАРАЗ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ**

**Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің
25 жылдығына арналған «М.Х. Дулати және түркі әлемі»
тақырыбында «IX Дулати оқулары»
Халықаралық ғылыми-практикалық
конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

5-6 мамыр 2016 ж.

Секциялар:

- М.Х. Дулати мұрасының тарихи әлемі;
- М.Х. Дулатидің әдеби қазынасы;
- Түркі әлемі: тілдер мен мәдениеттің ықпалдастығы;
- М.Х. Дулати және Мәңгілік Ел идеясы құндылықтары.

941-2

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

КІРІСПЕ СӨЗ

ВСТУПИТЕЛЬНОЕ СЛОВО

Жамбыл облысы әкімі К.Н. Көкрекбаевтың құттықтау сөзі	13
М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінің ректоры, Оңтүстік аймақтық жоғары оқу орындары ректорлары кеңесінің төрағасы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М. Сарыбековтің кіріспе сөзі	15
Дербісәлі Ә.Б.	
М.Х. ДУЛАТИДЫҢ ҮНДІСТАНДАҒЫ ЗЕРТТЕУШІСІ	17
Абдуалы А.Б.	
ДУЛАТИ ЖӘНЕ ХУМАЮН: МҮДДЕЛЕР САБАҚТАСТЫҒЫ	26
Джусупов М.	
ЖАЗУ – ҒАСЫРЛАРДЫ БАЙЛАНЫСТЫРАТЫН СЕМИОТИКАЛЫҚ ДҮНИЕ (СӨЗДІКТЕР)...	29
Дәдебаев Ж.	
МҰХАММЕД ХАЙДАР ДУЛАТИ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ШЫҒУ ТӨРКІНІ	32
Қалшабек А.Б.	
М.Х. ДУЛАТИДІҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ИСЛАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ .	34
Кәрібаев Б.Б.	
МҰХАММЕД ХАЙДАР ДУЛАТИДЫҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕКТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ	38
Молдабеков Ж.Ж.	
ЕЛ БІРЛІГІНІҢ РУХАНИ ТҮБІРІ, ЫНТЫМАҚТАСУ ДӘСТҮРІ: МҰХАММЕД ХАЙДАР ДУЛАТИДІҢ ҮНДЕС ҚАҒИДАТТАРЫ	43
Нуралиев А.	
МУХАММАД ХАЙДАР ДУЛАТИ О РОЛИ ТАДЖИКСКИХ УЛЕМОВ (ДУХОВЕНСТВО) ВО ВЗАИМОСВЯЗИ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ В ТЮРКСКОМ МИРЕ	48
Нуриддинов Э.З.	
ИСТОРИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО НАРОДОВ УЗБЕКИСТАНА И КАЗАХСТАНА	52
Нұрмұратов С.Е.	
МӨҢГІЛІК ЕЛ ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ ЖӘНЕ ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ.....	55
Сатершинов Б.М.	
ҚАЗАҚТЫҢ ЗАМАН ФИЛОСОФИЯСЫ ЖӘНЕ ДУЛАТИ ДӘУІРІ	58
Омарбеков Т.	
ШЫҢҒЫС ХАН ШЕЖІРЕЛІК ДЕРЕКТЕРДЕ	63
Берлібаев Б.Т.	
ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНДЕ ИСЛАМ ДІНІ АРҚЫЛЫ ДАМЫҒАН ТАРИХИ БІЛІМ	73
Сламбеков З.	
ҚАЗАҚ ЖҮЗДЕРІНІҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ КӨШПЕЛІ ӨМІРДІҢ ШАРУАШЫЛЫҒЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ	79
Тебегенов Т.С.	
МҰХАММЕД ХАЙДАР ДУЛАТИДІҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» КІТАБЫНЫҢ ЖАҢА АУДАРМАСЫ – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ	82
Саурыков Е.Б.	
ТҮРКІТАНУ ҒЫЛЫМЫ: ЖАҢА ЗЕРТТЕУЛЕР МЕН КӨКЕЙТЕСТІ МӘСЕЛЕЛЕР	88
Бисенғали З.	
М. ДУЛАТИДІҢ ДАҢҚТЫ ШЫҒАРМАСЫ	94
Манкеева Ж.А.	
М. ДУЛАТИДІҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ ТІЛІНІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ	96

Біз үшін маңыздысы – ғасырлар қойнауында қалған уақиғаларды баяндау, бейнелеу барысында қаламгердің көркем шындықты сақтай білуі. Біз көркем шындық деп босқа айтып отырғанымыз жоқ. Өйткені тарихи тұлғалардың қайсысы болса да халық арасында белгілі бір бағаға ие. Ендеше, ондай тұлғалардың ойлары мен іс-әрекеттерін бейнелеу барысында қаламгер мұны қатты ескерген болуы тиіс.

М.Дулати сол тарихи кезеңдерге оқырманнан гөрі «тым таяу» немесе сол эстетикалық объекті туралы көбірек біледі. Әрі қоғамда бұл уақиғаларды жақсы білетіндер де бар еді. Сондықтан да қаламгер алдында қиын міндеттер тұрды деп айтуға әбден болады ғой деген ойдамын. Ең бастысы – шындыққа қиянат жасамау. Қаламгер адамдар арасындағы қарым қатынастарды, олардың тірлік-әрекеттерін бейнелеудің мейілінше шындыққа сай шынайы тәсілдерін тауып, оны көркем мазмұнға үндестіруге тиіс болды.

Сондықтан да М.Дулати тарихи-әлеуметтік уақиғаларды, болған жайларды бейнелеу баяндауда абай болған тәрізді. Қаламгер оны тапқан де сияқты. Сондықтан да бұл шығарманы зерттеушілер алдында осы жайларға айрықша мұқият көңіл бөлу қажеттігі тұрады. Бұл тек қана нақты тарихи-әдеби деректерге ғана қатысты емес. Оның өзге маңызды жайлары да толып жатыр.

Бұл шығарманың әдеби өрнектерін және оның артындағы астарларды тексеру үшін заманғы жаңа тәсілдерді қолдану керек. Мәселен, құрылымдық тәсілдердің жаңа түрлерін басшылыққа алу.

М.Дулатидің «Тарихи Рашидидің» жеке бөліктерінің қаламгер ой-мақсаттарын жеткізетін жолындағы үніне, бейнелеген сөздеріне айрықша көңіл бөлгеннің артықшылығы жоқ. Сол тәсіл кейбір қиын ойларды бейнелеу барысында қаламгер ертегі-миф, аңыздар ой-әуендерін де қолданады.

Қазіргі постмодернистік идея-тәсілдермен әуестенуші қаламгерлерге бұл бағыттарды бағалау көру де теріс болмас еді, т.б. Әрине, ізденістер де жоқ емес. Орынды байсалды мақалаларға зерттеулер жазыла бастады. Мәселен, парасы тілінің маманы И.Жеменейдің еңбектерінде тарап жақсы ойлар бар. Бірақ, оларды әрі дамыту керек. Осы бағыттардағы біздің ізденістеріміз болашақ зерттеушілер үшін маңызды болатынына күмәнім ок. Қол жеткен табыстармыз болашақ зерттеушілер үшін мықты іргетас болады.

Әдебиет

1. Уәлиханов Ш.Ш. 5 томдық шығармалар жинағы. 4-т., 14-28 бб. – Алматы, 1985; Марғұлан Мұхаммед Хайдар Дулати – қазақтың тұңғыш тарихшысы // Әдебиет және искусство, 1999, №4, 78-87 бб.
2. Дербісәлі Ә. Мұхаммед Хайдар Дулат: Әмірбаяндық, библиографиялық анықтамалық. – Алматы, 1999. – 160 б.
3. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. – Алматы: Атамұра, 2005. 321-66 б.
- Дулати Мұхаммед Хайдар. Тарих-и Рашиди. – Алматы: Санат, 1999. 3-19 б.

ӘОЖ 94(574).951.959.

М.ДУЛАТИДІҢ «ТАРИХ-И РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ ТІЛІНІҢ ЛИНГВО МӘДЕНИ СИПАТЫ

Манкеева Ж.А.

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Лексикология бөлімінің меңгерушісі,
филология ғылымдарының докторы, профессор, Алматы

Қазіргі тіл біліміндегі адамтанымдық бағыт тілді сол тілді тұтынушы этностың бүкіл рухани-мәдени байлығының асыл қазынасы, тарихи-мәдени ақпаратты ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін сақтаушы, қарым-қатынасты іске асырушы құрал ретінде қарастырып, соған сәйкес тілді *тіл ~ тағдыр*, *тіл ~ қоғам*, *тіл ~ мәдениет* т.б. сабақтастығына негізделген біртұтастықта анықтайтын интеграциялық сипатымен ерекшеленеді. Осымен байланысты өз бойында ұлт болмысының сипаттайтын тарихи-мәдени мазмұнды деректерді сақтаған көркем де деректі шығармалар және этномәдени құндылығымен бағаланатын шежірелердің мәні ерекеше. Атап айтқанда, Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашиди» шығармасы, Әбілғазы Баһадүр ханның «Шежіре-и түрік» атты